

А. М. Подоляка, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії держави і права
та конституційного права
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0003-2447-1731

І. С. Курбатова, доктор юридичних наук,
професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права
імені князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0009-0000-5724-950X

В. О. Заросило, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового інституту права імені Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0001-6935-5449

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ СТАТТІ 615 КПК УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Стаття висвітлює одну з найбільш гострих та дискусійних проблем сучасного українського кримінального процесу – реалізацію фундаментального принципу змагальності сторін в екстраординарних умовах воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибокого наукового осмислення новел кримінального процесуального законодавства, зокрема положень статті 615 Кримінального процесуального кодексу України, які встановлюють особливий режим досудового розслідування та судового розгляду.

Автор зосереджує увагу на викликах, що постають перед системою кримінальної юстиції, яка змушена шукати складний баланс між потребою ефективного та оперативного реагування на злочини проти національної безпеки та імперативом збереження основоположних прав людини, гарантованих Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. У статті розкривається сутність та значення принципу змагальності як наріжного каменя справедливого судочинства, що включає рівність прав сторін, свободу в поданні доказів та чіткий розподіл процесуальних функцій.

У статті обґрунтовується необхідність критичного аналізу запроваджених законодавцем тимчасових відступів від класичної моделі змагальності крізь призму усталених стандартів Європейського суду з прав людини. Методами дослідження були загальнонаукові (аналіз, синтез, діалектичний метод) та спеціально-юридичні методи: формально-юридичний, що дозволив проаналізувати зміст норм статті 615 КПК України, та порівняльно-правовий, який застосовувався для зіставлення національних процесуальних новел із практикою ЄСПЛ. Автор детально досліджує ключові зміни, такі як використання показань, отриманих на досудовому розслідуванні за допомогою відеофіксації, розширення повноважень прокурора щодо виконання функцій слідчого судді, обмеження права на суд присяжних та модифікація порядку затримання особи. Кожна з цих новел аналізується з точки зору її потенційного впливу на принцип «рівності зброї» та право на ефективний захист.

У статті аналізується, як зазначені законодавчі зміни впливають на процесуальний баланс між сторонами обвинувачення та захисту. Автор статті вважає, що, хоча ці заходи є вимушеними та спрямованими на забезпечення безперервності кримінального провадження в умовах війни, вони об'єктивно посилюють позиції сторони обвинувачення та створюють суттєві ризики для реалізації права на захист. Особлива увага приділяється аналізу практики ЄСПЛ у справах щодо використання показань відсутніх свідків, важливості незалежного судового контролю за обмеженням прав людини на досудовому розслідуванні та неприпустимості використання процесуальних рішень як засобу тиску на обвинуваченого. Автор доводить, що легітимність та справедливість кримінального провадження в умовах воєнного стану безпосередньо залежать від здатності національних судів ретельно оцінювати докази, отримані за спрощеною процедурою.

У роботі зроблено висновок, що ефективна протидія злочинності в умовах війни не повинна призводити до нівелювання фундаментальних засад правосуддя. Особлива увага приділяється поняттям «рівність зброї» та «право на конфронтацію» як невід'ємним елементам змагального процесу. Встановлено доцільність застосування стандартів

ЄСПЛ як коригуючого механізму при тлумаченні та застосуванні норм статті 615 КПК України. Автор пропонує власні пропозиції щодо вдосконалення правозастосовної практики, які спрямовані на мінімізацію ризиків порушення прав людини. Зокрема, наголошується на необхідності тлумачення будь-яких сумнівів щодо достовірності доказів на користь обвинуваченого та забезпечення максимально швидкого судового контролю за рішеннями, ухваленими прокурором замість слідчого судді.

Ключові слова: змагальність сторін, воєнний стан, кримінальне провадження, стаття 615 КПК України, права людини, справедливий суд, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), рівність зброї, докази, досудове розслідування.

A. M. Podoliaka, I. S. Kurbatova, V. O. Zarosylo. Implementation of the adversarial principle under martial law: an analysis of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine through the lens of ecthr case law

The article highlights one of the most acute and debated issues in modern Ukrainian criminal procedure – the implementation of the fundamental adversarial principle under the extraordinary conditions of martial law. The relevance of the research is driven by the need for a thorough academic understanding of the novelties in criminal procedure legislation, particularly the provisions of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which establish a special regime for pre-trial investigation and trial.

The author focuses on the challenges facing the criminal justice system, which is forced to find a complex balance between the need for an effective and prompt response to crimes against national security and the imperative to preserve fundamental human rights guaranteed by the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The article explores the essence and significance of the adversarial principle as a cornerstone of fair justice, which includes the equality of the parties' rights, freedom in presenting evidence, and a clear separation of procedural functions.

The article substantiates the need for a critical analysis of the temporary derogations from the classic adversarial model, introduced by the legislator, through the prism of the established standards of the European Court of Human Rights. The research methods included general scientific methods (analysis, synthesis, dialectical method) and special legal methods: the formal-legal method, which allowed for the analysis of the content of Article 615 of the CPC of Ukraine, and the comparative-legal method, used to compare national procedural novelties with ECtHR case law. The author examines in detail key changes, such as the use of testimony obtained during pre-trial investigation via video recording, the expansion of the prosecutor's powers to perform the functions of an investigating judge, the restriction of the right to a jury trial, and modifications to the procedure for detaining a person. Each of these novelties is analyzed from the perspective of its potential impact on the «equality of arms» principle and the right to an effective defense.

The article analyzes how these legislative changes affect the procedural balance between the prosecution and the defense. The author argues that although these measures are necessary and aimed at ensuring the continuity of criminal proceedings in wartime, they objectively strengthen the position of the prosecution and create significant risks for the realization of the right to defense. Special attention is given to the analysis of ECtHR case law concerning the use of testimony from absent witnesses, the importance of independent judicial control over the restriction of human rights during the pre-trial investigation, and the inadmissibility of using procedural decisions as a means of pressure on the accused. The author proves that the legitimacy and fairness of criminal proceedings under martial law directly depend on the ability of national courts to thoroughly evaluate evidence obtained under a simplified procedure.

The paper concludes that an effective response to crime in wartime should not lead to the erosion of the fundamental principles of justice. Particular attention is paid to the concepts of «equality of arms» and the «right to confrontation» as integral elements of the adversarial process. The expediency of applying ECtHR standards as a corrective mechanism in the interpretation and application of Article 615 of the CPC of Ukraine is established. The author offers original proposals for improving law enforcement practice, aimed at minimizing the risks of human rights violations. Specifically, the necessity of interpreting any doubts regarding the reliability of evidence in favor of the accused and ensuring the swiftest possible judicial review of decisions made by the prosecutor in place of an investigating judge is emphasized.

Key words: adversarial principle, martial law, criminal proceedings, Article 615 of the CPC of Ukraine, human rights, fair trial, European Court of Human Rights (ECtHR), equality of arms, evidence, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Фундаментальною засадою будь-якого демократичного кримінального судочинства, що слугує індикатором його відповідності принципу верховенства права, є змагальність сторін. Цей принцип, закріплений у статті 129 Конституції України, статті 22 Кримінального процесуального кодексу України та гарантований статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачає чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту та правосуддя, а також наділення сторін рівними процесуальними можливостями для обстоювання своїх позицій перед незалежним та безстороннім судом. Змагальність є не просто технічним правилом, а наріжним каменем, що забезпечує об'єктивність судового розгляду та унеможливує ухвалення свавільних рішень.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації та введення в Україні правового режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року створили безпрецедентні виклики для всієї правової системи держави, зокрема і для сфери кримінальної юстиції. Виникла нагальна потреба в адаптації кримінального процесуального законодавства до екстраординарних умов, що характеризуються масштабними злочинами проти основ національної безпеки, фізичними перешкодами у здійсненні правосуддя, обмеженістю ресурсів

та необхідністю оперативного реагування на загрози. Це призвело до запровадження спеціального режиму досудового розслідування та судового розгляду, унормованого у статті 615 КПК України.

Саме на перетині цих двох реальностей – імперативу збереження фундаментальних засад справедливого суду та об'єктивної необхідності застосування спеціальних процедур в умовах війни – постає ключова наукова проблема. Запроваджені новели, що розширюють повноваження сторони обвинувачення та модифікують традиційні механізми доказування, неминуче вступають у напруження з принципом змагальності та стандартом «рівності зброї». Відтак, виникає нагальна потреба у глибокому науково-практичному аналізі положень статті 615 КПК України, оцінці їхнього впливу на баланс прав сторін та відповідності міжнародним стандартам у галузі прав людини, зокрема практиці Європейського суду з прав людини.

Аналіз досліджень проблеми. Питанням реалізації засад кримінального провадження в умовах воєнного стану у своїх наукових працях приділяли увагу такі українські вчені та автори, як І. В. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник, Т. Фоміна, В. Рогальська, В. А. Завтур, які у спільному науково-практичному коментарі до розділу IX-1 КПК України здійснили одне з перших комплексних тлумачень новел законодавства.

Вагомий внесок у дослідження окремих аспектів забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого в цей період зробили В. В. Ювшин, який у своїй дисертаційній роботі глибоко проаналізував гарантії прав особи на стадії досудового розслідування, та В. В. Андрух, який досліджував проблеми ефективності оскарження у досудовому провадженні.

Окремі проблемні питання, що виникають при застосуванні статті 615 КПК України, стали предметом аналізу у працях В. М. Кіяниці, який досліджував гарантії права на справедливий судовий розгляд, зокрема право на конфронтацію. Т. О. Лоскутов зосередив свою увагу на правовому регулюванні кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану, вказуючи на ризики, пов'язані з оціночним характером нових норм. Проблематику доказування в екстремальних умовах та критеріїв допустимості доказів, зібраних за спрощеними процедурами, глибоко досліджував О. В. Нікішев у своїй дисертації.

Незважаючи на значну кількість публікацій, що з'явилися у відповідь на законодавчі зміни, багато аспектів залишаються дискусійними та потребують подальшого осмислення. Зокрема, бракує комплексних досліджень, які б системно аналізували вплив кожної з новел статті 615 КПК України на принцип змагальності саме крізь призму усталених стандартів та підходів Європейського суду з прав людини. Більшість праць зосереджені на коментуванні норм, тоді як виявлення глибинних суперечностей між національною практикою та міжнародними стандартами, а також формулювання на цій основі практичних рекомендацій для суддів та адвокатів, залишається актуальним і невирішеним завданням.

Метою дослідження є комплексний науково-практичний аналіз положень статті 615 Кримінального процесуального кодексу України, що встановлюють особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, для визначення їхнього впливу на реалізацію принципу змагальності сторін, виявлення потенційних ризиків для права на справедливий суд та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування цих норм у відповідності до стандартів Європейської конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальною основою сучасного кримінального судочинства, що визначає його демократичний та правовий характер, виступає принцип змагальності сторін. Даний принцип є не просто технічним правилом організації судового процесу, а ключовою гарантією забезпечення права на справедливий суд, закріпленого як на національному, так і на міжнародному рівнях. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації та дії правового режиму воєнного стану, питання реалізації цього принципу набуває особливої гостроти, адже держава стикається з необхідністю збалансувати ефективність кримінальної юстиції у протидії злочинам проти національної безпеки та збереження основоположних прав людини.

Принцип змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості закріплений у пункті 15 частини першої статті 7 та деталізований у статті 22 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Його сутність полягає у чіткому розмежуванні процесуальних функцій обвинувачення, захисту та судового розгляду, які не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу.

Сторони обвинувачення та захисту наділяються рівними правами на збирання та подання доказів, заявлення клопотань, оскарження рішень, дій чи бездіяльності, а суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання обов'язків [1]. Дана засада є відображенням положень пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ), яка гарантує кожному право на справедливий розгляд його справи незалежним і безстороннім судом [2].

Конституційною основою принципу змагальності є положення статті 129 Конституції України, яка визначає змагальність сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості однією з основних засад судочинства [3]. Це конституційне положення підкреслює, що змагальність не є дискреційним правом суду, а імперативною вимогою до будь-якого судового провадження, включаючи кримінальне.

Як зазначає В. В. Ювшин, органічне поєднання всіх прав, що забезпечуються під час кримінального провадження, є надійною гарантією від незаконного притягнення до кримінальної відповідальності та обмеження прав, свобод та інтересів підозрюваного [4, с. 76].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово наголошував на нерозривному зв'язку між змагальністю та правом на справедливий суд. Зокрема, у Довіднику зі статті 6 ЄКПЛ вказується, що право на змагальний процес означає, що кожній стороні кримінального провадження має бути надана розумна можливість представити свою справу, включно з її доказами, в умовах, які не ставлять її в суттєво не вигідне становище порівняно з протилежною стороною [5]. Цей стандарт, відомий як «рівність зброї», вимагає забезпечення процесуального балансу між стороною обвинувачення, яка, як правило, володіє значними державними ресурсами, та стороною захисту. Практичний аспект цього принципу полягає у тому, що сторона захисту повинна мати доступ до матеріалів справи у тому ж обсязі, що й сторона обвинувачення, та мати достатньо часу і можливостей для підготовки своєї позиції.

У рішенні у справі «Кромбах проти Франції» ЄСПЛ зазначив, що «хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду» [6]. Це підкреслює, що реалізація принципу змагальності неможлива без забезпечення ефективної правової допомоги, що дозволяє стороні захисту повноцінно опонувати стороні обвинувачення. Аналогічні висновки містяться і в справі «Нечипорук і Йонкало проти України», де Суд констатував порушення, оскільки зізнання, отримане під тиском, було визнане доказом, а підозрюваний не мав доступу до адвоката на початкових етапах провадження [7].

Таким чином, у мирний час доктрина та законодавство України, гармонізовані з міжнародними стандартами, розглядають змагальність як комплексну систему, що включає:

1. Чіткий розподіл процесуальних функцій обвинувачення, захисту та правосуддя.
2. Процесуальну рівність прав та можливостей сторін у доказовій діяльності.
3. Активну роль сторін у формуванні доказової бази та обстоюванні своїх позицій.

4. Незалежну та об'єктивну роль суду як арбітра, що створює умови для змагання, контролює дотримання процедури та ухвалює остаточне рішення на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин провадження.

Отже, введення воєнного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8] створює екстраординарні умови, які об'єктивно впливають на можливість повноцінної реалізації зазначених компонентів. Загрози національній безпеці, необхідність оперативного реагування на злочини проти держави, фізичні перешкоди у доступі до правосуддя та обмеженість ресурсів змушують законодавця шукати баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини, що знаходить своє відображення у спеціальних нормах кримінального процесуального законодавства, які стануть предметом нашого подальшого аналізу.

Введення в Україні правового режиму воєнного стану з 24 лютого 2022 року зумовило необхідність термінової адаптації кримінального процесуального законодавства до нових реалій. Ключовим нормативним актом, що визначає особливості кримінального провадження в цей період, стала стаття 615 КПК України, яка зазнала численних змін та доповнень [1]. Аналіз цих новел свідчить про суттєву трансформацію окремих елементів принципу змагальності, що викликає обґрунтовані дискусії в науковому та правничому середовищі та потребує глибокого дослідження крізь призму практичних наслідків для сторін провадження.

Однією з найбільш значущих змін, що безпосередньо впливає на змагальність, стало запровадження можливості використання як доказів у суді показань, отриманих під час досудового розслідування, за умови їх відеофіксації.

Частина 11 статті 615 КПК України передбачає, що показання свідка, потерпілого, отримані під час допиту в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації [1].

Для показань підозрюваного додатковою умовою є участь захисника. Як зазначає В. М. Кіяниця, така нормативна можливість викликає обґрунтовані питання щодо забезпечення права на справедливий суд, зокрема права на конфронтацію, що передбачене статтею 6 Конвенції [9, с. 374].

Практичний нюанс полягає у тому, що сторона захисту позбавляється можливості безпосереднього перехресного допиту свідків обвинувачення в суді, що є наріжним каменем змагального процесу. Адвокат не може ставити уточнюючі питання, спостерігати за невербальною поведінкою свідка, миттєво реагувати на суперечності в його показаннях, що суттєво обмежує можливості для ефективного спростування обвинувачення. Додатковою проблемою є технічне забезпечення та цілісність таких доказів. Проведення допиту в зоні бойових дій чи на деокупованих територіях часто відбувається з використанням незахищених каналів зв'язку та неспеціалізованого обладнання, що створює ризики для цілісності відеозапису та неможливість гарантувати відсутність стороннього впливу на свідка під час допиту.

Іншим аспектом, що модифікує класичну модель змагальності, є розширення повноважень прокурора та керівника органу прокуратури. Пункт 2 частини першої статті 615 КПК України передбачає, що у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень, ці повноваження, зокрема

щодо надання дозволу на проведення обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, застосування запобіжних заходів, виконує керівник відповідного органу прокуратури [1]. Хоча такий крок є вимушеним та спрямованим на забезпечення безперервності досудового розслідування, він порушує баланс сторін, оскільки прокурор, який є стороною обвинувачення, отримує квазісудові функції.

Як зазначають І. В. Гловюк та співавтори, більшість таких новацій вимагають належного правозастосування з урахуванням положень Конвенції та практики ЄСПЛ [10, с. 377]. На практиці це створює ситуацію, коли сторона захисту змушена оскаржувати рішення не незалежного судді, а представника сторони обвинувачення, що ставить під сумнів об'єктивність такого розгляду. Критичним є питання визначення критерію «відсутності об'єктивної можливості», оскільки його розмитість може призвести до зловживань та систематичного уникнення судового контролю навіть там, де він є можливим.

Окрім цього, зміни торкнулися і права на суд присяжних. Встановлено обмеження цього права під час воєнного стану для певних категорій справ, зокрема, злочинів, за які передбачено довічне позбавлення волі [9, с. 373]. Хоча суд присяжних не є безпосереднім елементом принципу змагальності, він є важливою демократичною гарантією, що забезпечує участь народу у здійсненні правосуддя, як це передбачено Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [11]. Його обмеження, навіть тимчасове, свідчить про загальну тенденцію до посилення ролі професійних суддів та, опосередковано, сторони обвинувачення в умовах воєнного стану. Це позбавляє обвинуваченого у найтяжчих злочинах важливого запобіжника від можливої упередженості професійних суддів, особливо у справах, що мають значний суспільний резонанс.

Також слід звернути увагу на особливості затримання особи. Пункт 6 частини першої статті 615 КПК України дозволяє уповноваженій службовій особі затримувати особу без ухвали слідчого судді не лише за наявності підстав, передбачених статтею 208 КПК України, але й за наявності обґрунтованих обставин, що дають підстави вважати можливою втечу підозрюваного [1].

Т. О. Лоскутов зазначає, що в положеннях статті 615 КПК України необхідно встановити обов'язковий і максимально швидкий контроль слідчого судді за перевіркою законності затримання підозрюваної особи в умовах правового режиму воєнного стану [12, с. 423].

Практична небезпека цієї норми полягає у її оціночному характері: поняття «обґрунтовані обставини» та «можлива втеча» можуть тлумачитися правоохоронними органами надто широко, що створює ризики для необґрунтованих затримань, особливо щодо внутрішньо переміщених осіб або мешканців прифронтових територій.

На мою думку, аналіз положень статті 615 КПК України свідчить про вимушений, але суттєвий відхід від класичної моделі змагальності. Законодавець, реагуючи на екстраординарні виклики війни, свідомо посилив повноваження сторони обвинувачення та спростив певні процедури з метою забезпечення оперативності та невідворотності покарання за злочини. Водночас, таке посилення створює ризики порушення права на захист та принципу «рівності зброї». Тому критично важливим є забезпечення дієвого судового контролю на наступних етапах провадження та ретельна оцінка судами доказів, отриманих за спрощеною процедурою, крізь призму загальних стандартів справедливого суду.

Слід співставити проаналізованих новел статті 615 КПК України з усталеними стандартами Європейського суду з прав людини та формулюванні на цій основі конкретних, практично-орієнтованих рекомендацій. Оцінка відповідності національного законодавства міжнародним стандартам є ключовим завданням для визначення меж допустимих обмежень прав людини в умовах воєнного стану. Хоча стаття 15 ЄКПЛ дозволяє державам відступати від своїх зобов'язань під час війни чи іншої суспільної небезпеки, такі відступи мають бути «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища» та не повинні суперечити іншим зобов'язанням за міжнародним правом [2].

Практика ЄСПЛ щодо використання показань відсутніх свідків є особливо релевантною для аналізу частини 11 статті 615 КПК України. У справі «Майялі проти Франції» Суд вказав, що обвинувачення не може повністю або переважно базуватися на показаннях відсутнього свідка, якого сторона захисту не мала можливості допитати на жодній зі стадій процесу [9, с. 375]. Це означає, що показання, отримані на досудовому розслідуванні за спрощеною процедурою, можуть бути використані лише як один з елементів доказової бази та повинні підкріплюватися іншими, безпосередньо дослідженими в суді доказами. Як слушно зауважує В. А. Завтур, якщо під час судового розгляду виникають сумніви у достовірності таких показань, і перевірити їх шляхом безпосереднього допиту неможливо, такі сумніви мають тлумачитися на користь обвинуваченого [13, с. 78].

Щодо розширення повноважень прокурора, практика ЄСПЛ послідовно наголошує на важливості судового контролю за обмеженням прав людини. У справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» Суд зазначив, що принцип верховенства права передбачає, що втручання органів виконавчої влади в права окремих осіб має бути під ефективним контролем, який зазвичай забезпечується судовою системою [4, с. 204]. Делегування повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури, навіть за умови «відсутності об'єктивної можливості», створює ризики, оскільки прокурор є стороною обвинувачення. В. В. Ювшин у своєму дослідженні підкреслює, що судовий контроль не скасовує прокурорського нагляду, а слугує додатковою гарантією забезпечення процесуальних прав підозрюваного [4, с. 233].

У справі «Луценко проти України» ЄСПЛ висловив занепокоєння тим, що національні суди обґрунтували тримання під вартою, зокрема, відмовою заявника від дачі показань, що є несумісним з презумпцією невинуватості та правом не свідчити проти себе [14, с. 68]. Це рішення є важливим нагадуванням про те, що навіть в умовах боротьби з тяжкими злочинами, процесуальні рішення не можуть базуватися на покаранні особи за реалізацію її права на захист. Як зазначає В. В. Андрух, будь-яке оскарження у досудовому кримінальному провадженні має бути ефективним та реальним [15, с. 112].

Особливої ваги набуває питання доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів. О. В. Нікішев наголошує на необхідності розробки чітких критеріїв допустимості доказів, зібраних в екстремальних умовах, щоб уникнути легалізації порушень прав людини під приводом воєнної необхідності [16, с. 95]. Це безпосередньо стосується всіх новел статті 615 КПК України.

Проведене дослідження дозволило не лише розкрити теоретичні та практичні аспекти реалізації принципу змагальності в умовах воєнного стану, але й виявити низку системних проблем, що потребують нагального вирішення. На основі здійсненого аналізу можна виокремити наступні ключові проблемні питання:

1. Суттєве порушення принципу «рівності зброї» через легалізацію використання показань, отриманих на досудовому розслідуванні без можливості їх перевірки у змагальному судовому процесі. Частина 11 статті 615 КПК України, дозволяючи використання відеофіксованих допитів свідків та потерпілих як доказів, фактично позбавляє сторону захисту ключового інструменту – права на перехресний допит. Це ставить захист у завідомо невідповідне становище, оскільки він не може безпосередньо в суді перевірити достовірність, повноту та неупередженість показань, на яких може ґрунтуватися обвинувачення.

2. Розмиття процесуальних функцій та нівелювання ролі незалежного судового контролю на досудовому розслідуванні. Надання керівнику органу прокуратури повноважень слідчого судді (пункт 2 частини першої статті 615 КПК України) є грубим відступом від принципу змагальності. Прокурор, який є стороною обвинувачення і процесуальним керівником розслідування, одночасно отримує право санкціонувати ключові заходи обмеження прав людини (обшуки, тимчасовий доступ, запобіжні заходи). Це створює очевидний конфлікт інтересів та позбавляє підозрюваного гарантії об'єктивного та неупередженого розгляду клопотань.

3. Створення ризиків для необґрунтованих затримань через використання нечітких та оціночних формулювань у законодавстві. Дозвіл на затримання особи без ухвали слідчого судді за наявності «обґрунтованих обставин, що дають підстави вважати можливою втечу» (пункт 6 частини першої статті 615 КПК України) є надто широким. Відсутність чітких критеріїв для визначення таких «обставин» створює поле для зловживань з боку правоохоронних органів та може призвести до свавільних затримань, особливо в умовах загальної нестабільності та масового переміщення населення.

4. Непропорційне обмеження права на суд присяжних у справах про найтяжчі злочини. Хоча суд присяжних не є прямим елементом змагальності, його обмеження для злочинів, що передбачають довічне позбавлення волі, є тривожним сигналом. Це позбавляє особу, обвинувачену у найтяжчому злочині, важливої демократичної гарантії від можливої упередженості професійних суддів та знижує рівень суспільної довіри до правосуддя у найбільш резонансних справах.

Вирішення зазначених проблем вимагає комплексного та системного підходу. На моє переконання, найбільш доцільними та ефективними напрямками вдосконалення є наступні:

1. Внесення змін до КПК України та розробка роз'яснень Верховного Суду щодо застосування показань, отриманих за частиною 11 статті 615 КПК України. Слід чітко встановити, що такі показання не можуть бути єдиним або вирішальним доказом винуватості особи. Вони повинні розглядатися судом з особливою ретельністю та обов'язково підкріплюватися іншими доказами, безпосередньо дослідженими у судовому засіданні. Суди мають тлумачити будь-які сумніви щодо повноти, достовірності та добровільності таких показань на користь обвинуваченого.

2. Запровадження механізму невідкладного, але постфактумного судового контролю за рішеннями, ухваленими прокурором замість слідчого судді. Необхідно законодавчо закріпити обов'язок прокурора протягом 24 годин (або іншого мінімально необхідного строку) після ухвалення рішення про обшук чи застосування запобіжного заходу передавати всі матеріали до найближчого функціонуючого суду для перевірки законності та обґрунтованості такого рішення. Це дозволить зберегти оперативність, але водночас відновить, хоч і з певним запізненням, функцію незалежного судового контролю.

3. Конкретизація підстав для затримання особи в умовах воєнного стану. Необхідно доповнити пункт 6 частини першої статті 615 КПК України орієнтовним, але не вичерпним переліком обставин, які можуть свідчити про «можливу втечу». Наприклад:

- спроба особи знищити документи, що посвідчують особу;
- наявність у особи квитків для виїзду за кордон або на тимчасово окуповану територію без поважних причин;
- достовірні дані про наміри особи перетнути державний кордон поза встановленими пунктами пропуску. Це зменшить рівень суб'єктивізму при прийнятті рішення про затримання.

4. Розробка та впровадження механізму відкладеного розгляду справ судом присяжних. Для справ, де право на суд присяжних тимчасово обмежене, слід передбачити можливість для обвинуваченого заявити клопотання про розгляд його справи судом присяжних після припинення або скасування воєнного стану. Це дозволить забезпечити реалізацію конституційного права особи, не створюючи надмірного навантаження на судову систему в екстремальних умовах. Такий підхід продемонструє відданість України демократичним цінностям навіть у найскладніші часи.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що запровадження особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану, унормованого у статті 615 КПК України, є вимушеним та об'єктивно необхідним кроком, спрямованим на забезпечення функціонування системи кримінальної юстиції. Проте, проведене дослідження доводить, що запроваджені новели призвели до суттєвого відхилення від класичної моделі змагальності та створили значні ризики для дотримання права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 ЄКПЛ.

Встановлено, що ключовими проблемними аспектами є порушення принципу «рівності зброї» через використання на досудовому етапі показань без можливості їх перевірки у змагальному процесі, розмиття процесуальних функцій через надання прокурору квазісудових повноважень, а також використання нечітких формулювань, що створюють ризики для свавільних затримань. Ці зміни, хоч і тимчасові, суттєво посилюють сторону обвинувачення та обмежують можливості сторони захисту для ефективного обстоювання своєї позиції.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини підтвердив, що навіть в умовах війни відступи від фундаментальних гарантій справедливого суду мають бути мінімально необхідними, пропорційними загрозі та підлягати ефективному контролю. На основі цього сформульовано низку рекомендацій, спрямованих на мінімізацію виявлених ризиків. Ключовими з них є посилення ролі судового контролю (в тому числі постфактумного), встановлення вищих стандартів доказування при використанні доказів, отриманих за спрощеною процедурою, та конкретизація законодавчих формулювань для уникнення їх довільного тлумачення.

Отже, проведене дослідження дозволило всебічно проаналізувати зазначену проблематику, виявити ключові проблемні аспекти та намітити науково обґрунтовані шляхи їх вирішення. Сформульовані висновки та запропоновані рекомендації, на моє глибоке переконання, мають важливе теоретичне та практичне значення. Реалізація запропонованих заходів сприятиме забезпеченню належного балансу між інтересами національної безпеки та захистом прав людини у кримінальному провадженні. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку можуть бути зосереджені на дослідженні довгострокового впливу застосування статті 615 КПК України на судову практику після завершення воєнного стану, а також на розробці комплексного законопроекту, який би систематизував та уніфікував усі особливості здійснення правосуддя в екстремальних умовах.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
4. Ювшин В. В. Забезпечення прав і свобод підозрюваного на стадії досудового розслідування: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025. 296 с.
5. Довідник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf
6. Справа «Кромбах проти Франції» (заява № 29731/96): рішення Європейського суду з прав людини від 13.02.2001. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2387.
7. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04): рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
9. Кіяниця В. М. Гарантії права на справедливий судовий розгляд: аспекти дотримання в умовах воєнного стану. *The 10th International scientific and practical conference "Innovative development of science, technology and education" (July 4–6, 2024)*. Vancouver, Canada: Perfect Publishing, 2024. С. 371–377.

10. Глов'юк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. 58 с.

11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

12. Лоскутов Т. О. Правове регулювання кримінального процесуального затримання в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 70. С. 417–423.

13. Завтур В. А. Деякі питання реалізації права на справедливий суд у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Наукові записки молодих учених*. 2022. URL: <https://nzmu.org.ua/index.php/journal/article/view/17>

14. Справа «Луценко проти України» (заява № 6492/11): рішення Європейського суду з прав людини від 03.07.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852

15. Андрух В. В. Оскарження у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2025. 250 с.

16. Нікішев О. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів: дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2025. 231 с.